

ДОСЛІДЖЕННЯ АРХІВНИХ ТА КНИЖКОВИХ ФОНДІВ

УДК 002.2:094.1"1569":003.51

Н. П. Бондар
Національна бібліотека України
імені В. І. Вернадського

ПАПІР ЗАБЛУДІВСЬКИХ ВИДАнь ІВАНА ФЕДОРОВА ТА ПЕТРА МСТИСЛАВЦЯ

Проаналізовано водяні знаки паперу примірників видання Євангелія учительного 1569 р., надрукованого Іваном Федоровим та Петром Мстиславцем в маєтності Г. Ходкевича Заблудові, які зберігаються в збірках Києва, Львова, Москви. Виявлено типи, види, варіанти водяних знаків, їх кількісне співвідношення в межах примірника, прослідковано позошитну динаміку їх зміни. Встановлено групу водяних знаків, помилково внесену свого часу до переліку філіграней Євангелія учительного 1569 р. Набуті відомості використано для історико-книжного дослідження видання, зокрема, історії закупівлі паперу та черговості друкування його частин.

Ключові слова: кириличні стародруки, водяні знаки, філіграні, папір, історія книги, кириличне книгодрукування, Євангеліє учительне, Іван Федоров, Петро Мстиславець.

Євангеліє учительне, надруковане Іваном Федоровим та Петром Мстиславцем у маєтку Григорія Ходкевича Заблудові у березні 1569 р., по праву належить до віхових кириличних східнослов'янських стародруків. Ця книжка стала першим результатом просвітительсько-місіонерської діяльності Івана Федорова та Петра Мстиславця на українсько-білорусько-литовських землях після їх від'їзду з Москви.

Видання збереглося у достатньо великій кількості примірників, однак дещо в меншій порівняно з московськими, львівськими, віленськими та острозькими великоформатними виданнями першодрукарів. Заблудівське Євангеліє учительне 1569 р. добре відоме дослідникам, детально відображене в наукових розвідках¹ та бібліографічних джерелах². На сьогоднішній день встановлено місцезнаходження більш ніж 50 примірників³. Найбільша кількість примірників нараховується у збірках Росії – переважно в Москві та Петербурзі. В Україні по два примірники є у НБУВ та у Націо-

нальному музеї ім. Андрея Шептицького у Львові⁴, по одному – у Львівській науковій бібліотеці ім. В. Стефаника НАНУ, Науковій бібліотеці Львівського національного університету та Харківській державній науковій бібліотеці ім. В.Г. Короленка.

Велику роботу по дослідженню заблудівських філіграней свого часу провів визначний український філігранолог О. Мацюк. У декількох публікаціях, присвячених як друкарському доробку Івана Федорова в Москві та в Україні в цілому⁵, так і окремо заблудівським виданням⁶, він опублікував та проаналізував філіграні заблудівських Євангелія учительного 1569 р. та Псалтиря з Часословом 1570 р. Усього він зафіксував 27 водяних знаків 11 сюжетів⁷, при цьому, по можливості, вказував місцезнаходження папірень, які виробляли такий папір.

Серед виділених О. Мацюком філіграні таких сюжетів: Єліта, Топор, Гоздава, Свенчиц, Тупа підкова, Три корони, Ведмідь, Лис, Літера S, Башти та одна невідома. Частоту використання того чи іншого знаку він зазначає лише у вигляді формулювань “часто”, “дуже часто”, “рідко”. Непересічне значення мають презняті і опубліковані О. Мацюком філіграні, крім того, вказано місцезнаходження примірників, однак, на жаль, без зазначення конкретних аркушів. Стосовно аналізу використаного у заблудівському Євангелії масиву паперу, дослідник дійшов висновку, що папір купувався маленькими партіями в різних місцях.

Автор не ставив собі за мету прослідкувати частку певного виду паперу у виданні та динаміку його використання у різних частинах видання. Відтак книгознавчий аспект дослідження за допомогою аналізу філіграней примірників заблудівського Євангелія учительного 1569 р. залишився поза увагою дослідника. Серед знаків О. Мацюк не зазначив філігрань Козел, яка рідко трапляється в примірниках і іноді дуже погано прочитується, а також зазначив філігрань Лис, якої в примірниках немає і яка вказана помилково. Детальніше до видозмін філіграней, зафіксованих О. Мацюком, ми повернемося в кінці публікації.

Також основний масив водяних знаків паперу заблудівського Євангелія учительного 1569 р., як й інших видань українських, білоруських та литовських видань Івана Федорова та Петра Мстиславця, зафіксований у капітальній праці визначного литовського філігранолога Е. Лауцявічюса⁸. Він відзначає та публікує знаки 9 таких сюжетів⁹: Башти, Єліта, Три корони, Свенчиц, Гоздава, Ведмідь,

Підкова, Літера S, Козел. Порівняно з філігранями, виділеними О. Мацюком, Е. Лауцявічіус не зазначає знаків Топор (знак трапляється не у всіх примірниках) та Лис (якого дійсно немає), проте додає знак Козел.

Водяні знаки заблудівського видання стали предметом вивчення не тільки фахівців-філігранологів, але й книгознавців при дослідженні видавничого доробку першодрукаря. Насамперед, варто відмітити праці російського вченого Є. Немировського¹⁰. Він виділив та охарактеризував 13 філіграней, виявлених у примірниках із московських збірок. Серед них: Ведмідь, Єліта, Гоздава, Три корони, Свенчиц (називає помилково Лис), Літера S, Гжимайла (Башти), Остоя, Тупа підкова (Ястжембец, Підкова), Топор, Якір, Козел, Лис. Вперше зазначає філіграні Остоя та Якір. Філігрань Остоя нам не трапилася жодного разу. Стосовно філіграні Якір, то мався на увазі, очевидно, знак, умовно названий нами Новіна (або Підкова, Ястжембец), де в картуші у тонкій видовженій підкові вміщено такий же видовжений zdeформований хрест, і малюнок таким чином дійсно нагадує форму якоря. Іноді форму якоря нагадує і неякісний відбиток філіграні Три корони. Стосовно філіграні Лис із посиланням на О. Мацюка, то про причини появи цього знаку в складі паперу Євангелія учительного див. в кінці статті.

Є. Немировський прослідкував динаміку розподілу різних видів паперу в двох примірниках Євангелія учительного 1569 р. Він дійшов висновку, що книга надрукована переважно на папері двох сортів – із водяними знаками Єліта та Гоздава. Останній із цих знаків зустрічається в одному з примірників в 43 зошитах з 51, в другому – в 34. Набагато менше зустрічається філіграней Три корони, Свенчиц, Літера S. На папері з філігранями Гжимайла, Остоя, Тупа підкова, Топор та іншими зі списку надруковані лише одиничні аркуші видання. На його думку, папір закуповувався одразу для двох видань, вірогідно, в купця-посередника, що пояснює незначний відсоток паперу з «чужими» випадковими філігранями¹¹.

Водяні знаки одного примірника заблудівського Євангелія не тільки проаналізовані, але й посторінково зафіксовані у каталозі видань І. Федорова та П. Мстиславця з харківських збірок¹². Укладачем каталогу І. Лосієвським досліджений один із примірників заблудівського Євангелія зі збірки Відділу рідкісних видань та рукописів Харківської державної наукової бібліотеки ім. В.Г. Короленка. Великим досягненням цього каталогу є те, що поряд із

наведеними провенієнціями, характеристиками оправ та іншими особливостями примірників зафіксовані філіграні конкретного примірника із вказівкою на номер відповідної філіграні в альбомах та перелік аркушів із водяними знаками. Хоча укладач каталогу І. Лосієвський не вдавався до книгознавчого аналізу примірників за допомогою філігранологічного матеріалу, таким чином завдяки фіксації водяних знаків інформація вікрита для подальших досліджень і висновків. А також відкриває нові перспективи для комплексного дослідження стародрукованих пам'яток одночасно із філігранологічним аналізом, що є на часі, але практично не застосовується ні вітчизняними, ні зарубіжними книгознавцями при укладанні каталогів із попримірниковим описом.

У складі харківського примірника І. Лосієвським зафіксовані знаки Єліта, Літера S, Гржимайла (Башти), Гоздава, Три корони, Лис, Якір. Стосовно філіграні Лис, то автор просто неточно називає знак, далі розшифровуючи його як “крест с двумя горизонтальными перекладинами”¹³, насправді цей знак має назву Свенчиц. Стосовно філіграні Якір, то тут йдеться про нечітке зображення або знаку Новіна, або знаку Три корони, вірогідніше, останнього – він послідовно фіксується в тих самих зошитах інших примірників заблудівського Євангелія учительного 1569 р.

Ми спробували дослідити водяні знаки примірників заблудівського Євангелія учительного 1569 р. зі збірок Києва (НБУВ), Львова (ЛННБ) та Москви (РДБ) – всього 8 примірників із метою фіксації усіх виявлених знаків, встановлення їх співвідношення та динаміки зміни в межах примірника. Досліджені примірники складають 16 % від зафіксованих на сьогодні 50 відомих примірників видання. Всі досліджувані заблудівські Євангелія учительні непогані збереженості, в них бракує незначної кількості аркушів.

У процесі роботи було виявлено водяні знаки 11 сюжетів – Гоздава (43 %), Єліта (26 %), Три корони (8 %), Літера S (5 %), Свенчиц (4,5 %), Підкова з хрестом без картуша (3 %), Башти (2,5 %), Топор (1,5 %), Ведмідь (1,5 %), Новіна (1,5 %), Козел (0,5 %). 3% філіграней не було встановлено за браком аркушів або через їх дефектність. У Додатку 1 подано опис філіграней кожного примірника із зазначенням сторінок їх розміщення. Філіграні подані у послідовності репрезентації відсотків у всіх 8 примірниках. Жодного нового знаку ідентифікувати не вдалося. Це засвідчує, що філігранологічний аналіз навіть невеликої кількості примірників все ж

є репрезентативним і дає доволі об'єктивні результати. Це є важливим чинником у випадках, коли фахівцеві, в силу об'єктивних причин, доступні для дослідження лише одиничні примірники з місцевих сховищ. Однак одразу ж відзначимо, що примірники заблудівського Євангелія 1569 р., на відміну від інших досліджуваних нами кириличних стародруків – Апостола (Львів, 1574), Євангелія (Вільно, 1575), 2-х видань Євангелія (Вільно, 1600) – демонструють надзвичайно суттєві відмінності паперу в одних і тих же зошитах різних примірників, не виявляючи при цьому відмінностей в друці.

Маємо уточнити висновки попередніх дослідників, що вказують на найчастіше застосування паперу із філігранями Єліта та Гоздава. При аналізі двох примірників Відділу стародруків філіграні Єліта та Гоздава зустрічалися у майже рівному співвідношенні (див. оп. 1, 2), однак при аналізі восьми примірників можемо вказати на значне переважання паперу із водяним знаком Гоздава.

Філігрань Гоздава становить 43 % від обсягу паперу – від 60 до 126 на примірник. Зустрічається послідовно в усіх зошитах, окрім першого. У примірниках трапляються цілі зошити (відповідність зошитів і аркушів видання див. в Додатку 2), надруковані тільки на папері з філігранню Гоздава – 5, 6, 8, 9, 12–18, 20, 22–30, 32, 34, 35, 38, 39–43, 45, 46, 48–50. Що до його походження, то спочатку такий водяний знак позначав марку паперу, а не місце його виробництва. Папір із водяним знаком Гоздава вироблявся декількома різними папірнями, серед яких папірні роду Бонарів в Бонарці та Баличах під Краковом¹⁴, а також надходив у великій кількості до Кракова, Львова, Вільнюса із папірні в Нисі (Сілезія)¹⁵.

Наступна по кількості репрезентації філігрань Єліта складає приблизно 26 % від загального обсягу використаного паперу. Причому кількість такого паперу значно коливається в межах примірника – від 18 до 89 разів на примірник. Тобто в одному із 8 порівнюваних примірників папір із таким знаком зустрічається приблизно в 5 разів частіше (див. оп. 4), ніж у іншому (див. оп. 5).

Водяний знак Єліта виявлений практично в усіх зошитах, крім 1, 15, 25, 51. Причому є зошити, надруковані тільки на такому папері – 35, 36, 38–43, 45, 47, 48, 49. Виявлені філіграні Єліта можна умовно розділити на два типи, подібні між собою, – один знак має більш видовжену форму¹⁶, інший – дещо розширену¹⁷. Однак перший знак зустрічається у кількох видозмінах – із малюнком

контурів без деформації, зі зміщеннями вправо та вліво, причому ще й відрізняється ступенем деформації. Це свідчить, що ми маємо справу із кількома, щонайменше з двома парними знаками.

Стосовно походження філіграні Єліта, то виявлені варіанти дослідники співвідносять із польською папірнею у Вільковицях, власниками якої були краківські міщани Вільчковські герба Єліта¹⁸. Також такий папір вироблявся і в Україні – філігранню Єліта маркувала свою продукцію Лівчицька папірня під Львовом¹⁹, що перебувала у власності С. Коритки відповідного герба²⁰. Однак документи фіксують Лівчицьку папірню тільки починаючи з 1590 р.²¹, тому можна ставити під сумнів українське походження використаного у заблудівському Євангелії 1569 р. паперу із гербом Єліта.

Менш часто, але доволі багато разів зустрічається папір із філігранню Три корони – десь на 8 % (від 10 до 34 аркушів на примірник). Має вигляд лінійного картуша з зображеннями трьох корон, дві з яких розміщено зверху та одну – внизу. Такий папір виявлений у багатьох зошитах у першій половині книги – його немає тільки в 1, 23, 26, 35, 36 зошитах, і жодного разу він не трапляється в 38–51 зошитах. Такий папір не використовується окремо від паперу з іншими філігранями. Стосовно його ознак, то він якісний, з добре видимими на просвіт вержерами та понтюзо, однак доволі тонкий, тому іноді друк пробивається зі звороту аркуша. Папір з філігранню Три корони виготовлявся папірнею краківського капітулу і, відповідно, маркувався гербом капітулу. Папірня розташовувалася в єпископських володіннях, однак її конкретне місцезнаходження до цього часу не локалізоване. В. Мякішев співвідніс такі водяні знаки з зафіксованою в документах розташованою на єпископських землях папірнею у Жабі Млин в Пронднику Бялому²².

Водяний знак у вигляді латинської літери S становить 20 частину паперу – 5 % (від 7 до 17 разів на примірник). Він має вигляд стрічки, згорненої у формі латинської літери S на стрілі у бароковому картуші. Така філігрань виявлена у початкових зошитах, окрім 1, 6, 8, 15–20, 27, 32, і жодного разу не зустрілася після 34 зошита.

Стосовно місця виробництва такого паперу, то дослідники, зокрема О. Мацюк, вказують на його угорське походження²³. Такі висновки викликають сумніви, оскільки він використовувався не тільки у заблудівських, львівських та острозьких виданнях, а й, наприклад, у віленському Євангелії 1575 р. друку П. Мстиславця. Варто згадати і близькість зображення цього водяного знаку із

друкарською маркою Івана Федорова, символіка якої також переконаливо ще не встановлена. Цікавою є гіпотеза відомої російської дослідниці кириличних стародруків О.О. Гусевої, яка трактує зворотне зображення літери S зі стрілою у друкарській марці І. Федорова як символічне зображення середньовічного сільськогосподарського знаряддя рала²⁴. Можливо, ту ж символіку має і відповідний водяний знак.

Приблизно в такій самій кількості виявлений папір із філігранню Свенциц, що має вигляд великого подвійного (шестираменного) хреста без картуша, складає 4,5% від загальної кількості паперу – від 3 до 16 аркушів на примірник. Знак виявлений у багатьох зошитах першої половини книги – 4, 5, 7, 8, 11, 12, 15, 17, 18, 20, 21, 24, 25, 27, 31, 32, 33, і потім тільки у 50 зошиті. Причому в зошитах трапляється, як правило, тільки один аркуш із таким знаком. Походження філіграні пов'язане з найдавнішою польською папірнею монастиря Св. Духа в Пронднику під Краковом²⁵.

Філігрань, умовно названа нами Підкова, має вигляд маленької підкови без картуша, в яку вписано хрест. Оскільки встановити, де верхня і нижня частини знаку, тобто вверх чи вниз повернута підкова, неможливо, а відповідні герби – Ястжембец, Новіна, Тупа підкова характеризуються саме конкретним положенням підкови, то ми й не використовували ці назви. Філігрань Підкова складає 3% використаного паперу, її репрезентація в примірниках досить суттєво відрізняється – в трьох примірниках немає жодного такого знаку, в одному – аж 23, в чотирьох в межах 3–9 аркушів. проте він трапляється в зошитах 3, 4, 5, 10, 11, 18, 35, 36, 39, 44, 47, 48, 50. Причому зошити 3–5 окремих примірників надруковані тільки на папері із філігранню Підкова. О. Мацюк у жодній із трьох публікацій не подав цього знаку для заблудівського Євангелія учительного 1569 р., проте схожі знаки він виявив і зафіксував у львівському Апостолі 1574 р., острозькій Біблії 1581 р., також ця філігрань є і в віленському Євангелії 1575 р. та Псалтирі 1576 р., тобто є спільною для всіх великоформатних післямосковських видань І. Федорова та П. Мстиславця.

Водяний знак Башти (інакше Вежі, Гжимайла) становить 2,5 % використаного паперу (від 2 до 8 разів на примірник). Трапляється по одному разу у зошитах 2, 4, 7, 12, 17, 23, 25, 26, 27, 28, 30, 31 і 46. Походження його дослідниками не встановлене, символіка із зображенням башт широко використовувалася різними папірнями Європи²⁶.

Водяний знак Топор має вигляд сокири у великому лінійному

картуші. Складає 1,5 % загальної кількості паперу. Такий знак виявлений у 7, 11, 12, 18, 20, 21, 27, 43, 44, 47 зошитах. У чотирьох примірниках такого паперу взагалі немає, в інших його кількість коливається від 17 до 2 аркушів на примірник. У різних примірниках цілі зошити 11 та 12 надруковані на папері із філігранню Топор. Традиційно виробництво такого паперу пов'язується з папірнями Тенчинських у власних маєностях в околицях міст Кракова та Любліна²⁷.

Окреме місце належить паперові з філігранню Ведмідь, що становить 1,5 % від загальної кількості паперу і займає особливе місце в історії друку заблудівського Євангелія учительного 1569 р. Папір із Ведмедем трапляється тільки у першому і в останньому зошитах видання. І поскільки в досліджуваних примірниках бракує переважно початкових або кінцевих аркушів, то за умови їх повноти частка паперу із Ведмедем збільшилася б до 3 %. Відтак партія паперу з цим водяним знаком має самостійне походження. В першому зошиті іншого паперу не виявлено, в останньому зошиті досліджуваних нами примірників поряд із водяним знаком Ведмідь трапляються й філіграні Гоздава та Свенчиц. В першому зошиті заблудівського Євангелія 1569 р. розміщуються вступні частини книг – кілька передмов та зміст, а основний текст починається з другого, і такі вступні частини друкуються, як правило, наприкінці роботи над виданням.

Поскілки при дослідженні паперу із філігранню Ведмідь заблудівського Євангелія 1659 р. Є. Немировський виявив його тільки у початковому зошиті, він дійшов висновку, що такий папір був придбаний в вигляді маленької пробної партії перед початком основної роботи. Проте систематичне виявлення подібного паперу й в останньому зошиті свідчить, що початкові та кінцеві частини видання, не пов'язані з основним текстом, друкувалися одночасно, що було доволі традиційним і, за логікою, виконувалося наприкінці роботи – після друкування основного тексту. Папір, вочевидь, було придбано наприкінці роботи і додано для друкування останньої 77 глави, а вже вступ надруковано лише на такому папері.

Папір із філігранню Ведмідь міг бути придбаний поблизу або ж належати до місцевого виробництва. Приналежність знаку певній папірні не встановлена. Є. Немировський зазначає його німецьке або швейцарське (м. Берн) походження²⁸. Є припущення про виробництво паперу із зображенням Ведмеда у Вільнюсі²⁹. До особ-

ливостей цього паперу слід віднести розташування зображення не перпендикулярно понтюзо, як у переважній більшості водяних знаків, а паралельно.

Півтора відсотки від загальної кількості паперу становить папір із філігранню, яку ми умовно назовемо Новіна. Вона має такий же сюжет, як і філігрань Підкова, про яку йшлося вище – підкова в ній повернута кінцями вверх, в ній розміщено видовжений хрест. Розміщено сюжет у невеликому картуші під короною. Однак несхожість подачі зображень і неспівпадіння їх по зошитах свідчать скоріше на користь виготовлення такого паперу різними папірнями, ніж однією. Філігрань Новіна трапляється у 6, 10, 11, 17, 18, 29, 30, 32 зошитах різних примірників від 1 до 3 разів на примірник, в одному примірнику (оп. 8) 18 разів, в трьох примірниках – жодного разу.

Найрідкіснішою є філігрань Козел, що трапляється усього по 1–2 рази на примірник. Однак назвати її випадковою не можна, бо окремі аркуші із таким знаком є в 4 із 8 досліджуваних примірників, що свідчить на користь закономірності, а не випадковості її появи. Аркуші з філігранню Козел зафіксовані у 4, 5, 12, 22, 31 зошитах різних примірників. Знак, розміщений у достатньо великому лінійному картуші, зображує козла, що вискакує з трьох горбків. Це герб (або марка) друкарської династії Шарфенбергів, що арендували млини в декількох населених пунктах поблизу Кракова – у Балиці, Жабі Млин, Млодзейовице та Пронднику³⁰.

Таким чином, заблудівське Євангеліє має незрозумілу комбінацію паперу, що не дозволяє чітко прослідкувати заміну однієї партії паперу іншою послідовно у всіх примірниках, як це можливо при дослідженні львівського Апостола 1574 р і віленського Євангелія 1575 р. та деяких інших видань. Філігранологічний аналіз примірників із метою його книгознавчого використання для дослідження історії друкування видання поки що лише ставить питання, а не дає на них відповіді. Вирішення завдання ускладнюється ще й досить невеликою кількістю примірників у межах одного сховища, зокрема, в Україні.

Насамкінець хочемо ще раз повернутися до аналізу філіграней наших попередників. Серед знаків, поданих О. Мацюком у публікаціях, присвячених заблудівському Євангелію учительному, щонайменше 5 зображень із сюжетами Лис, Топор з півмісяцем та Літера S датуються значно пізнішим часом, аніж 1569 р. Тобто

вони не можуть міститися на автентичних аркушах заблудівського Євангелія. Йдеться про такі водяні знаки – 1. Лис у пишному бароковому картуші³¹; 2. Лис у колі (без літер LS)³²; 3. Єліта в овальному бароковому картуші³³; 4. Топор під півмісяцем, без картуша³⁴; 5. Топор під півмісяцем у орнаментованому бароковому картуші³⁵; 6. Літера S в бароковому картуші під підковою кінцями донизу, над підковою хрест³⁶. Причиною появи цих знаків серед філіграней начебто примірників заблудівського Євангелія учительного 1569 р. став примірник зі збірки Національного музею у Львові (шифр 553), що вважався заблудівським Євангелієм, а насправді виявився віленським виданням друкарні Мамоничів 1595 р. Про переатрибуцію примірника в публікації зазначила В. Свенціцька³⁷. Однак наявність цих знаків продовжує фіксуватися і в сучасних публікаціях³⁸.

Маємо надію, що поданий матеріал зацікавить фахівців, які працюють зі стародруками, і спонукає їх на філігранологічне дослідження примірників із власних сховищ, поскільки кожен новий досліджуваний примірник заблудівського Євангелія учительного 1569 р. дає інакшу картину порівняно із попередніми, змінює відсотки репрезентації знаків, їх позошитну локалізацію. Відтак спільними зусиллями вдасться розгадати загадки, залишені своїм нащадкам визначними видавцями і просвітниками Іваном Федоровим та Петром Мстиславцем.

¹ *Немировский Е.Л.* Иван Федоров в Белоруссии. – М., 1979. – 174 с.; *Исаевич Я.Д.* Першодрукар Иван Федоров та виникнення друкарства на Україні. – Л., 1983. – С. 40–52; *Немировский Е.Л.* Иван Федоров. – М., 1985. – С. 117–140; *Исаевич Я.Д.* Літературна спадщина Івана Федорова. – Л., 1989. – С. 68–79.

² В помощь составителям сводного каталога старопечатных изданий кирилловского и глаголического шрифтов : Метод. указания. – М., 1976. – Вып. 1: Предварительный список старопечатных изданий кирилловского шрифта XV – первой половины XVI в. / Сост. Ю.А. Лабынцев. – № 41; Книга Беларусі, 1517–1917: Зводны каталог / Склад. Г.Я. Галенчанка та ін. – Мінск, 1986. – № 6; *Гусева А.А.* Издания кирилловского шрифта второй половины XVI в.: Св. кат. : В 2 кн. – М., 2003. – Кн. 1. – № 47 – С. 368; Издания кириллической печати XV–XVI вв., 1491–1600 : Каталог книг из собрания ГПБ / Сост. В.И. Лукьяненко. – СПб., 1993. – № 58.

³ *Гусева А. А.* Издания кирилловского шрифта... – Кн. 1. – № 47. – С. 368.

⁴ Характеристику примірників львівських збірок дає В.І. Свенціцька – *Свенцицкая В.И.* Заблудовские издания Ивана Федорова в библиотеках и музеях Львова // Федоровские чтения, 1982. – М., 1987. – С. 12–20.

⁵ *Мацюк О.Я.* Водяні знаки на папері друків Івана Федорова // Наук.-інфор. бюл. Арх. упр. УРСР. – 1964. – № 3. – С. 37–46; *Мацюк О.Я.* Бумага изданий Івана Федорова // Федоровские чтения, 1978. – М., 1981. – С. 21–34.

⁶ *Мацюк О.Я.* Бумага заблудовских изданий // Иван Федоров и восточно-славянское книгопечатание. – Минск, 1984. – С. 130–136.

⁷ *Мацюк О. Я.* Бумага заблудовских... – С. 131.

⁸ *Лауцявичюс Э.* Бумага в Литве в XV–XVIII в.: [В 2 кн. Атлас, текст]. – Вильнюс, 1967; *Лауцявичюс Э.* Бумага в Литве в XV–XVIII в. – Вильнюс, 1979.

⁹ *Лауцявичюс Э.* Бумага в Литве в XV–XVIII в.: [В 2 кн. Атлас, текст]. – Вильнюс, 1967.

¹⁰ *Немировский Е.Л.* Иван Федоров в Белоруссии. – М.: Книга, 1979. – С. 123–126; *Немировский Е.Л.* Иван Федоров. – М.: Наука, 1985. – С. 132.

¹¹ Там же. – С. 126.

¹² Первопечатные отечественные издания в харьковских коллекциях: Сводный каталог. Ч. 1. Описание анонимного памятника печати, изданий Івана Федорова и Петра Мстиславца / Сост. И.Я. Лосиевский. – Харьков, 1987. – С. 8–10.

¹³ Первопечатные отечественные издания в харьковских коллекциях... – С. 9.

¹⁴ *Немировский Е. Л.* Иван Федоров в Белоруссии. – С. 124; *Лауцявичюс Э.* Бумага в Литве в XV–XVII веках. – Вильнюс, 1979. – С. 115–116.

¹⁵ *Лауцявичюс Э.* Бумага... 1979. – С. 116.

¹⁶ *Лауцявичюс Э.* Бумага [атлас]. – № 1514; *Мацюк О.Я.* Папір та філіграні на українських землях (XVI – початок XX ст.). – К., 1974. – № 38, 39, 41, 50, 51.

¹⁷ *Лауцявичюс Э.* Бумага [атлас]. – № 1508, *Мацюк О.Я.* Папір... – № 37, 47, 58.

¹⁸ *Siniarska-Czaplicka J.* Filigrany papierni położonych na obszarze Rzeczypospolitej polskiej od początku XV do połowy XVIII wieku. – Wrocław etc., 1969. – S. 10.

¹⁹ Село Лівчиці Городоцького р-ну Львівської обл., Україна.

²⁰ *Мацюк О.Я.* Історія українського паперу. – К., 1994. – С. 52–53.

²¹ *Мацюк О.Я.* Папір... – С. 48.

²² *Мякишев В.* Бумажные секреты Мамониной // Федоровские чтения, 2005. – М., 2005. – С. 205.

²³ *Мацюк О.Я.* Водяні знаки на папері друків Івана Федорова. – С. 45, № 3.

²⁴ *Гусева А.А.* Символика в орнаментике изданий Івана Федорова и Петра Тимофеева Мстиславца // Книга : Исслед. и материалы. – М., 1993. – Сб. 66. – С. 125–130.

²⁵ *Siniarska-Czaplicka J.* Filigrany... – S. 8.

²⁶ *Лауцявичюс Э.* Бумага в Литве в XV–XVII веках. – Вильнюс, 1979. – С. 93–94.

²⁷ *Siniarska-Czaplicka J.* Filigrany... – S. 19–20.

²⁸ *Немировский Е. Л.* Иван Федоров в Белоруссии. – С. 123.

²⁹ *Лауцявичюс Э.* Бумага... – Вильнюс, 1979. – С. 126.

³⁰ Там же. – С. 141.

³¹ *Мацюк О.Я.* Водяні знаки... – № 15; *Мацюк О.Я.* Бумага изданий... – № 113; *Мацюк О.Я.* Бумага заблудовских... – № 14; *Лауцявичюс Э.* Бумага [атлас]. № 1907–1908 (1600–1602 pp.).

³² *Мацюк О.Я.* Водяні знаки... – № 16; *Мацюк О.Я.* Бумага изданий... – № 114; *Мацюк О.Я.* Бумага заблудовских... – № 15; *Лауцявичюс Э.* Бумага [атлас]. – № 1855–1856 (1596–1600 pp.).

³³ *Мацюк О.Я.* Водяні знаки... – № 21; *Мацюк О.Я.* Бумага изданий... – № 127; *Мацюк О.Я.* Бумага заблудовских... – № 20; *Лауцявичюс Э.* Бумага [атлас]. – № 1540, 1542, 1543 (1592–1602 pp.).

³⁴ *Мацюк О.Я.* Водяні знаки... – № 26; *Мацюк О.Я.* Бумага изданий... – № 25; *Мацюк О.Я.* Бумага заблудовских... – № 6; *Лауцявичюс Э.* Бумага [атлас]. – № 1680, 1694 (1580, 1588 pp.).

³⁵ *Мацюк О.Я.* Водяні знаки... – № 25; *Мацюк О.Я.* Бумага изданий... – № 47; Схожі на *Лауцявичюс Э.* Бумага [атлас]. – № 1703, 1704 (1599–1600 pp.).

³⁶ *Мацюк О.Я.* Водяні знаки... – № 32; *Лауцявичюс Э.* Бумага [атлас]. – № 2735, 2736 (1600 p.).

³⁷ *Свенцицкая В.И.* Заблудовские издания... – С. 20.

³⁸ *Розумна Л.Л., Льода Л.М.* Дослідження стародруків Івана Федорова в процесі їх реставрації // Наук. пр. НБУВ. – К., 2000. – Вип. 4. – С. 170–177.

Додаток 1

Таблиця розміщення філіграней в примірниках зі збірок Києва, Львова та Москви

Використані скорочення:

Лауцявичюс – *Лауцявичюс Э.* Бумага в Литве в XV–XVIII в.: [В 2 кн. Текст, атлас]. – Вильнюс, 1967.

Мацюк, 1964. – *Мацюк О.Я.* Водяні знаки на папері друків Івана Федорова // Наук.-інфор. бюл. Арх. упр. УРСР. – 1964. – № 3. – С. 37–46.

Мацюк, 1974. – *Мацюк О.Я.* Папір та філіграні на українських землях (XVI – поч. XX ст.). – К., 1974.

Мацюк, 1981. – *Мацюк О.Я.* Бумага изданий Івана Федорова // Федоровские чтения, 1978. – М., 1981. – С. 21–34.

Мацюк, 1984. – *Мацюк О.Я.* Бумага заблудовских изданий // Иван Федоров и восточнославянское книгопечатание. – Минск, 1984. – С. 130–136.

Бібліографічний опис видання: Євангеліє учительне. – Заблудів: Друкарня Г. Ходкевича; Друк І. Федорова та П. Мстиславця, 1569. 2°. [8], 399, [1] арк.

Загальний опис філіграней:

- 1. Гоздава** – Лауцявичюс, ≈ № 2146; Мацюк 1964, № 22, 23; Мацюк 1981, № 10–12; Мацюк 1984, № 2–4.
- 2. Єліта** (в лінійному картуші) – Лауцявичюс, № 1508, 1514; Мацюк 1964, № 17–20; Мацюк 1974, № 37–41, 47, 50, 51, 58; Мацюк 1981, № 125–126, 129, 130, 134; Мацюк 1984, № 18–19, 21–23.
- 3. Три корони** (в лінійному картуші) – Лауцявичюс, № 1614–1615; Мацюк 1964, № 29; Мацюк 1981, № 115–116; Мацюк 1984, № 16, 17.
- 4. Літера S** – Лауцявичюс, № 3394; Мацюк 1964, № 34; Мацюк 1981, ≈№ 136–138; Мацюк 1984, № 24–26.
- 5. Свенчиц** (шестираменний хрест без картуша) – Лауцявичюс, ≈ № 1789; Мацюк 1964, № 24; Мацюк 1981, ≈№ 16, 17, 20, 21; Мацюк 1984, № 5): арк. 55, 73, 134, 146, 158, 182, 185, 235, 247, 385, 387, 388 = 12.
- 6. Підкова** (маленька з хрестом без картуша) – Мацюк 1964, № 28.
- 7. Башти** – Лауцявичюс, ≈№ 671, 672; Мацюк 1964, № 33; Мацюк 1981, № 58–59; 151; Мацюк 1984, № 9–10, 27.
- 8. Топор** (у великому лінійному картуші) (Лауцявичюс, ≈№ 1648; Мацюк 1964, № 27; Мацюк 1981, № 42–43; Мацюк 1984, № 7.
- 9. Ведмідь** – Лауцявичюс ≈№ 2502; Мацюк 1964, № 30–31; Мацюк 1981, № 60–62; Мацюк 1984, № 11–13.
- 10. Новіна** (підкова кінцями вверх із вписаним хрестом видовженої форми) – Мацюк 1981, № 3; Мацюк 1984, № 1).
- 11. Козел** – Лауцявичюс, №3607; Мацюк 1981, ≈№ 77–78.
- 12. Не встановлено.**

Описи примірників:

1-й примірник – НБУВ (Київ), шифр Кир.944 (інв. 30660 ст).

- 1. Гоздава:** арк. 8, 10, 11, 16, 21, 25, 27, 33, 34, 35, 37, 47, 51, 56, 57, 58, 61, 62, 68, 73, 77, 78, 89, 93, 94, 95, 103, 104, 105, 106, 108, 110, 113, 118, 119, 127, 128, 129, 130, 141, 143, 147, 149, 174, 175, 176, 178, 218, 220, 222, 224, 226, 232, 234, 237, 250, 251, 252, 256, 273, 278, 334, 352, 356, 358, 359 = 66;
- 2. Єліта:** арк. 2, 18, 41, 53, 74, 125, 145, 163, 165, 167, 209, 211, 245, 246, 265, 266, 267, 268, 274, 277, 284, 286, 288, 289, 290, 291, 292, 298, 299, 301, 304, 308, 310, 311, 312, 313, 315, 316, 319, 322, 323,

324, 328, 330, 337, 343, 349, 350, 351, 360, 367, 370, 372, 374, 379, 380, 383, 384, 391 = 59;

3. Три корони: арк. 4, 29, 31, 65, 99, 116, 126, 132, 142, 157, 168, 184, 203, 210, 224, 226, 248, 258, 259, 261, 264, 282 = 21;

4. Літера S: арк. 12, 43, 65, 66, 100, 172, 180, 186, 188, 194 = 10;

5. Свенциц: арк. 55, 73, 134, 146, 158, 182, 185, 235, 247, 385, 387, 388 = 12;

6. Підкова – немає;

7. Башти: арк. 44, 190, 195, 196, 200, 205, 212, 212 = 8;

8. Топор: арк. 81, 85, 86, 87, 137, 153, 159, 201, 202, 332, 336, 332, 336, 339, 341, 363, 365 = 17;

9. Ведмідь: арк. 393, 394 = 2;

10. Новіна – немає;

11. Козел – немає;

12. Не встановлено – 9.

2-й примірник – НБУВ (Київ), шифр Кол. Вігта 2 (інв. 65-3372-2).

1. Гздава: арк. 4, 7, 17, 25, 27, 37, 38, 39, 40, 41, 54, 64, 67, 76, 78, 93, 95, 96, 99, 100, 110, 111, 115, 116, 123, 125, 132, 134, 146, 150, 155, 157, 169, 170, 171, 186, 194, 217, 222, 236, 239, 247, 251, 252, 288, 289, 292, 294, 295, 312, 339, 353, 354, 355, 357, 395, 397 = 57;

2. Єліта: арк. 8, 10, 12, 50, 61, 62, 129, 177, 179, 190, 192, 198, 200, 205, 209, 213, 215, 240, 245, 249, 265, 268, 270, 271, 274, 277, 278, 280, 284, 286, 287, 299, 300, 303, 304, 307, 309, 311, 315, 317, 319, 320, 322, 324, 326, 328, 329, 330, 333, 334, 338, 340, 344, 345, 346, 348, 350, 362, 363, 365, 368, 369, 370, 373, 374, 377, 378, 380, 382, 391 = 70;

3. Три корони: арк. 1, 14, 31, 42, 52, 56, 69, 72, 73, 88, 98, 104, 108, 114, 120, 122, 128, 153, 161, 165, 166, 189, 203, 211, 218, 227, 228, 241, 245, 257, 259, 260, 263 = 33;

4. Літера S: арк. 6, 63, 66, 66, 79, 85, 91, 154, 172, 220, 225 = 11;

5. Свенциц: арк. 19, 28, 83, 87, 105, 148, 208, 238, 255, 388, 390, 392 = 12;

6. Підкова: арк. 138, 141, 142 = 3;

7. Башти: арк. 20, 44, 197, 207, 226 = 5;

8. Топор: арк. 43, 135, 152 = 3;

9. Ведмідь: арк. 393 = 1;

10. Новіна – немає.

11. Козел: арк. 23, 162 = 2;

12. Не встановлено – 7.

3-й примірник – ЛННБ (Львів), шифр ст.–IV–988.

1. Гоздава: арк. 4, 7, 10, 16, 17, 20, 22, 23, 27, 28, 36, 42, 48, 50, 54, 56, 57, 67, 72, 73, 76, 82, 84, 86, 88, 93, 95, 99, 103, 113, 127, 128, 129, 138, 140, 141, 145, 158, 160, 162, 185, 202, 203, 206, 208, 210, 213, 214, 216, 217, 222, 225, 228, 230, 238, 246, 248, 249, 250, 251, 271, 280, 288, 297, 319, 320, 323, 324, 326, 329, 331, 332, 334, 337, 340, 347, 349, 351, 354, 355, 356, 358, 365, 367, 371, 373, 375, 377, 378, 379, 382, 383, 389, 391, 393 = 95;

2. Єліта: арк. 11, 31, 34, 53, 61, 79, 111, 118, 119, 130, 132, 137, 148, 164, 168, 187, 191, 194, 196, 200, 218, 231, 258, 260, 269, 270, 272, 282, 283, 284, 289, 290, 291, 296, 298, 301, 302, 306, 310, 311, 313, 314, 318, 368, 392 = 45;

3. Три корони: арк. 35, 40, 62, 78, 108, 123, 170, 176, 178, 189, 234, 252 = 12;

4. Літера S: арк. 32, 43, 58, 97, 105, 146, 154, 163, 172, 221, 236, 240, 242, 244 = 14;

5. Свенциц: арк. 8, 89, 91, 100, 107, 116, 124, 131, 150, 156, 174, 177, 259, 264, 398, 399 = 16;

6. Підкова: арк. 3 II рах., 274, 278, 369 = 4;

7. Бапти (Лауцявичюс, ≈№ 671, 672; Мацюк 1964, № 33; Мацюк 1981, № 58–59; 151; Мацюк 1984, № 9–10, 27): арк. 13, 44, 71, 198 = 4;

8. Топор (у великому лінійному картуші) (Лауцявичюс, ≈№ 1648; Мацюк 1964, № 27; Мацюк 1981, № 42–43; Мацюк 1984, № 7): арк. 181, 182 = 2;

9. Ведмідь (Лауцявичюс, ≈№ 2502; Мацюк 1964, № 30–31; Мацюк 1981, № 60–62; Мацюк 1984, № 11–13): арк. 2, 4, 6 I рах., 394, 400 = 5;

10. Новіна (підкова кінцями вверх із вписаним хрестом видовженої форми) (Мацюк 1981, № 3; Мацюк 1984, № 1) – немає.

11. Козел (Лауцявичюс, №3607; Мацюк 1981, ≈№ 77–78): арк. 68 = 1;

12. Не встановлено – 6.

4-й примірник. – РДБ (Москва), інв. 1647 (4-й прим.).

1. Гоздава: арк. 10, 21, 27, 29, 33, 39, 41, 61, 62, 63, 64, 72, 77, 78, 91, 92, 95, 96, 100, 102, 105, 106, 108, 110, 118, 120, 121, 123, 125, 127, 131, 137, 138, 139, 146, 150, 156, 158, 169, 192, 205, 220, 222, 224, 236, 239, 247, 249, 250, 253, 293, 294, 295, 354, 355, 357, 360, 367, 396, 398 = 60;

2. Єліта: арк. 2, 3, 8, 13, 18, 24, 31, 32, 35, 37, 42, 50, 51, 69, 70, 83, 117, 133, 140, 152, 161, 165, 166, 174, 175, 178, 180, 182, 184, 198, 208, 210, 211, 216, 225, 226, 240, 244, 254, 265, 269, 270, 271, 276, 278, 279, 280,

283, 284, 287, 298, 301, 302, 304, 305, 309, 310, 311, 316, 318, 319, 320, 321, 322, 323, 324, 332, 334, 335, 336, 337, 340, 343, 345, 346, 347, 348, 361, 364, 366, 369, 373, 374, 375, 377, 379, 380, 383, 386 = 89;

3. Три корони: арк. 5, 16, 19, 53, 73, 82, 88, 98, 114, 136, 167, 203, 223, 229, 230, 238, 241, 261, 264 = 19;

4. Літера S: арк. 74, 84, 153, 159, 194, 197, 262 = 7;

5. Свенциц: арк. 49, 97, 188, 207, 243, 258, 385, 388, 390 = 9;

6. Підкова – немає;

7. Башти: арк. 43, 44, 66, 172, 190, 191, 200, 212 = 8;

8. Топор – немає;

9. Ведмідь: арк. 1, 5, 6, 7 I рах., 399 II рах. = 5;

10. Новіна: арк. 135 = 1;

11. Козел (Лауцявичюс, №3607; Мацюк 1981, ≈№ 77–78) – немає;

12. Не встановлено – 6.

5-й примірник – РДБ (Москва), інв. 1648 (2-й прим.).

1. Гздава: арк. 1, 4, 6, 14, 16, 17, 18, 19, 29, 30, 31, 32, 35, 36, 52, 55, 60, 62, 64, 68, 70, 82, 83, 84, 88, 89, 105, 106, 107, 120, 123, 127, 128, 130, 139, 141, 152, 157, 168, 170, 171, 176, 181, 182, 183, 184, 186, 187, 189, 192, 221, 222, 231, 239, 244, 247, 248, 253, 259, 261, 263, 264, 281, 282, 299, 304, 314, 315, 317, 320, 342, 362, 396, 398, 399 = 74;

2. Єліта: арк. 2, 10, 21, 34, 41, 44, 46, 49, 94, 101, 103, 104, 117, 133, 136, 143, 173, 195, 201, 203, 207, 214, 223, 227, 229, 233, 235, 246, 255, 265, 266, 267, 268, 273, 274, 277, 278, 283, 284, 289, 292, 294, 295, 298, 301, 305, 306, 307, 308, 321, 323, 324, 327, 330, 333, 334, 336, 338, 340, 344, 345, 348, 350, 351, 354, 355, 360, 361, 363, 364, 369, 373, 374, 375, 378, 381, 382, 384, 386 = 78;

3. Три корони: арк. 40, 51, 58, 65, 93, 108, 144, 149, 167, 209, 232 = 11;

4. Літера S: арк. 13, 71, 153, 158, 159, 164, 166, 197, 199, 213, 224, 249, 254 = 13;

5. Свенциц: арк. 48, 95, 99, 115, 119, 124, 134, 210, 236, 387, 389, 392 = 12;

6. Підкова – немає;

7. Башти: арк. 200, 204, 356 = 3;

8. Топор: арк. 74, 77, 78, 80 = 4;

9. Ведмідь: арк. 2, 3, 4, 8 I рах. = 4;

10. Новіна: арк. 150 = 1;

11. Козел: арк. 151 = 1;

12. Не встановлено – 3.

6-й примірник – РДБ (Москва), інв.1649 (5-й прим.).

1. Гоздава: арк. 2, 5, 9, 15, 17, 20, 33, 34, 35, 37, 47, 49, 51, 52, 55, 57, 67, 68, 72, 73, 77, 79, 85, 88, 89, 92, 97, 98, 105, 107, 111, 130, 131, 137, 141, 145, 146, 148, 150, 162, 164, 166, 168, 171, 173, 175, 176, 177, 178, 179, 181, 187, 189, 191, 192, 197, 199, 200, 201, 202, 204, 206, 210, 211, 212, 216, 218, 225, 226, 228, 230, 235, 236, 241, 242, 244, 246, 249, 250, 258, 261, 262, 264, 265, 266, 269, 270, 274, 280, 281, 282, 299, 301, 305, 307, 309, 311, 322, 323, 324, 326, 328, 329, 331, 332, 335, 340, 343, 344, 345, 347, 348, 351, 363, 364, 370, 371, 373, 376, 380, 382, 383, 384, 388, 390, 392, 395, 396 = 126;

2. Єліта: арк. 11, 12, 13, 19, 46, 60, 75, 83, 87, 94, 99, 126, 138, 220, 234, 277, 278, 283, 285, 289, 290, 291, 293, 313, 314, 316, 318, 342, 354, 355, 360, 362 = 32;

3. Три корони: арк. 18, 48, 62, 90, 101, 109, 113, 115, 116, 119, 139, 156, 251, 252 = 14;

4. Літера S: арк. 6, 58, 66, 160, 198, 222, 240 = 7;

5. Свенциц: арк.124, 128, 132 = 3;

6. Підкова: арк. 25, 29, 30, 31, 136, 297, 298, 361, 391 = 9;

7. Башти: арк. 8, 45, 127, 155, 159, 357 = 6;

8. Топор – немає;

9. Ведмідь: арк. 2, 3, 4, 8 I рах. = 4;

10. Новіна: арк. 224 = 1.

11. Козел – немає;

12. Не встановлено – 2.

7-й примірник – РДБ (Москва), інв. 6363 (1-й прим.).

1. Гоздава: арк. 1, 5, 10, 35, 37, 47, 51, 57, 58, 65, 68, 73, 77, 79, 83, 85, 89, 91, 101, 110, 111, 114, 117, 118, 133, 134, 135, 136, 137, 141, 145, 146, 147, 149, 160, 161, 162, 163, 164, 170, 172, 174, 176, 177, 178, 179, 180, 185, 189, 190, 191, 195, 196, 199, 200, 204, 206, 207, 208, 210, 213, 216, 218, 219, 224, 225, 230, 231, 237, 245, 249, 250, 257, 258, 260, 262, 267, 269, 271, 277, 278, 279, 282, 297, 300, 302, 303, 305, 306, 309, 310, 318, 322, 323, 324, 328, 329, 331, 332, 335, 343, 344, 345, 347, 349, 351, 363, 364, 367, 370, 371, 372, 376, 378, 379, 381, 384, 385, 387, 388, 391, 394, 397, 398 = 126;

2. Єліта: арк. 16, 20, 22, 46, 50, 61, 70, 78, 87, 93, 102, 103, 104, 105, 126, 143, 157, 158, 214, 221, 229, 239, 273, 281, 283, 284, 289, 290, 293, 294, 313, 316, 319, 339, 358, 359, 360 = 37;

3. Три корони: арк. 11?, 23, 41, 53, 56, 59, 81, 109, 120, 121, 142, 251 = 12;

4. *Літера S*: арк. 2, 6, 13, 17, 71, 90, 154, 235, 240 = 8;
 5. *Свенциц*: арк. 34, 125, 252 = 3;
 6. *Підкова*: арк. 25, 28, 30, 31, 341, 361 = 6;
 7. *Башти*: арк. 44, 243, 356 = 3;
 8. *Топор* – немає;
 9. *Ведмідь*: арк. 1, 3, 5, 7 I рах. = 8;
 10. *Новіна*: арк. 127, 247, 248 = 3;
 11. *Козел* – немає;
 12. *Не встановлено* – 2.

8-й примірник – РДБ (Москва), інв. 8248 (6-й прим.).

1. *Гоздава*: арк. 5, 27, 28, 48, 49, 51, 52, 64, 90, 91, 97, 99, 100, 103, 105, 110, 114, 115, 117, 120, 122, 123, 128, 131, 132, 139, 149, 151, 152, 155, 157, 181, 182, 184, 186, 187, 188, 192, 193, 194, 197, 198, 202, 205, 206, 208, 209, 210, 211, 213, 218, 225, 236, 242, 249, 250, 254, 257, 258, 260, 272, 274, 285, 286, 293, 302, 303, 305, 308, 309, 310, 311, 313, 325, 326, 330, 331, 333, 336, 338, 340, 344, 345, 349, 350, 351, 365, 366, 367, 379, 381, 383, 384, 389, 390, 391, 392, 393, 395, 396 = 98;
 2. *Єліта*: арк. 42, 46, 135, 183, 234, 259, 277, 278, 281, 282, 317, 318, 320, 322, 339, 354, 355, 360 = 18;
 3. *Три корони*: арк. 50, 72, 96, 126, 138, 140, 147, 219, 221, 252 = 10;
 4. *Літера S*: арк. 2, 3, 25, 34, 154, 160, 161, 162, 163, 165, 169, 170, 171, 172, 229, 231, 240 = 17;
 5. *Свенциц*: арк. 93, 108, 111, 356, 394 = 5;
 6. *Підкова*: арк. 9, 10, 12, 14, 18, 21, 22, 24, 66, 70, 77, 267, 268, 271, 273, 289, 291, 295, 361, 369, 370, 372, 374 = 23;
 7. *Башти*: арк. 1, 44 = 2;
 8. *Топор* – немає;
 9. *Ведмідь* – немає;
 10. *Новіна*: арк. 33, 36, 38, 58, 59, 61, 69, 73, 75, 79, 81, 83, 85, 217, 227, 241, 243, 244 = 18;
 11. *Козел*: арк. 26, 87, 238 = 1;
 12. *Не встановлено* – 12.

Додаток 2

**Таблиця відповідності зошитів і аркушів
 заблудівських видань Івана Федорова та Петра Мстиславця**

1 зош. = арк. [1–8]; 2 зош. = арк. 1–8; 3 зош. = арк. 9–16; 4 зош. = арк. 17–24; 5 зош. = арк. 25–32; 6 зош. = арк. 33–40; 7 зош. = арк.

41–48; 8 зош. = арк. 49–56; 9 зош. = арк. 57–64; 10 зош. = арк. 65–72; 11 зош. = арк. 73–80; 12 зош. = арк. 81–88; 13 зош. = арк. 89–96; 14 зош. = арк. 97–104; 15 зош. = арк. 105–112; 16 зош. = арк. 113–120; 17 зош. = арк. 121–128; 18 зош. = арк. 129–136; 19 зош. = арк. 137–144; 20 зош. = арк. 145–152; 21 зош. = арк. 153–160; 22 зош. = арк. 161–168; 23 зош. = арк. 169–176; 24 зош. = арк. 177–184; 25 зош. = арк. 185–192; 26 зош. = арк. 193–200; 27 зош. = арк. 201–208; 28 зош. = арк. 209–216; 29 зош. = арк. 217–224; 30 зош. = арк. 225–232; 31 зош. = арк. 233–240; 32 зош. = арк. 241–248; 33 зош. = арк. 249–256; 34 зош. = арк. 257–264; 35 зош. = арк. 265–272; 36 зош. = арк. 273–280; 37 зош. = арк. 281–288; 38 зош. = арк. 289–296; 39 зош. = арк. 297–304; 40 зош. = арк. 305–312; 41 зош. = арк. 313–320; 42 зош. = арк. 321–328; 43 зош. = арк. 329–336; 44 зош. = арк. 337–344; 45 зош. = арк. 345–352; 46 зош. = арк. 353–360; 47 зош. = арк. 361–368; 48 зош. = арк. 369–376; 49 зош. = арк. 377–384; 50 зош. = арк. 385–392; 51 зош. = арк. 393–399, [1].

Summary

The author analyzes the filigrees of the copies of the Instructive Gospel of 1569 printed by Ivan Fedorov and Petro Mstyslavets at the G. Chodkevych manor “Zabludov” preserved at the Kyiv, Lviv and Moscow collections. The types, kinds and variants of the filigrees are singled out, their quantitative correlations within a copy are determined, the dynamics of their change from gathering to gathering is tracked. The group of filigrees mistakenly enrolled in the list of the filigrees of the Instructive Gospel of 1569. The received data is used for the historical-bibliological studies of the publication, particularly of the history of the paper purchase and priority of printing of its parts.

Key words: Cyrillic black-letter books, filigrees, paper, the history of the book, Cyrillic printing, the Instructive Gospel, Ivan Fedorov, Petro Mstyslavets.